

BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

Stolnicul Constantin CANTACUZINO

ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

LITERA

biblioteca școlarului

Constantin
CANTACUZINO

ISTORIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI

LITERA
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

REFERINŢE CRITICE

Istoria Ţării Rumâneşti întru care să cuprinde numele ei cel dintâi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpânit până şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă a fost redactată de stolnicul Constantin Cantacuzino, figura cea mai reprezentativă în viaţa culturală a Ţării Româneşti în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea şi la începutul secolului următor, singurul care poate fi apropiat în privinţa erudiţiei de contemporanul său, din Moldova, Dimitrie Cantemir. [...]

Socotind că este "scădere mare şi jale" a nu se şti nimic clar din trecutul ţării sale, el proiectează să scrie *Istoria Ţării Rumâneşti...* până în vremea sa, operă pe care n-a reuşit s-o ducă, din păcate, decât până la stăpânirea hunilor şi la domnia lui Atila. Obiectivul principal al lucrării era demonstrarea latinităţii poporului român, a originii comune a tuturor românilor şi a continuităţii poporului român în Dacia.

În urma călătoriei sale în Moldova, în 1712, când însoţea, la Iaşi, pe soţia şi pe fiica lui Brâncoveanu — la căsătoria acesteia cu domnul moldovean Constantin Duca — Cantacuzino a intrat în posesia unei copii a cronicii lui Grigore Ureche, în compilaţia lui Simion Dascălul. Interpolările din cronica lui Ureche îi provoacă o profundă indignare. De aceea, prin *Istoria* sa, Constantin Cantacuzino caută să reconstituie trecutul pe temeiuri adevărate.

Stolnicul îşi începe opera după metoda criticii istorice, bazându-se pe studierea serioasă a numeroase izvoare. Atât cele interne (cronica lui Ureche, letopiseţul existent al Ţării Româneşti care "atâta iaste de netocmit, de încurcat şi de scurt, cât mai multă turburare şi

mirare dă celui ce ceteşte decât ar şti cevaş adevăr dintr-însul”, documente de la boieri şi mănăstiri, ba chiar tradiţii populare, cântece de vitejie), cât şi izvoarele externe (greceşti, bizantine, latine, unele provenind de la umanişti din Occident), toate sunt privite cu spirit critic, autorul tinzând să expună rezultatele cercetărilor sale cu obiectivitate. Efortul depus ne face să vedem în autor, după cum se exprimă N. Iorga, “un spirit iubitor de adevăr şi onest”. N. Cartojan afirmă, pe bună dreptate, ca “în istoria culturii româneşti, stolnicul C. Cantacuzino are meritul de a fi primul cărturar muntean care a văzut limpede originea romană a neamului, continuitatea lui în Dacia şi unitatea lui”.

În limba cronicii stolnicului Constantin Cantacuzino se observă formaţia lui de erudit. Îndeosebi în frază se întrevede influenţa unor modele latine, dar şi tendinţa spre o exprimare mult prea complicată, cu o topică contorsionată, artificială, şi cu foarte multe digresiuni, ceea ce s-ar putea datora influenţei stilului istoriografiei şi al literaturii religioase bizantine.

Nici una dintre cele 6 copii cunoscute ale *Istoriei Ţării Rumâneşti* nu poartă numele autorului. N. Iorga a dovedit, în 1901, că opera respectivă, atribuită de B. P. Hasdeu spătarului N. Milescu, aparţine, de fapt, stolnicului Constantin Cantacuzino. Unii au încercat să atribuie cronica lui Teodosie Veştemeanul, mitropolitul Ţării Româneşti, respectiv lui Daniil Panonianul, mitropolitul Transilvaniei, iar recent (1964), cu o argumentaţie prea puţin convingătoare, Petre V. Haneş a reluat teza lui B. P. Hasdeu.

Liviu ONU

Pe timpul când începea şi în Ţara Românească să se înjghebe istoriografia naţională, s-a scris un început de cronică, care n-a străbătut în public, dar care, prin ideile ce se exprimă în ea, şi nu mai puţin prin personalitatea autorului ei, constituie una dintre cele mai valoroase opere literare ale acestui timp. E vorba de *Istoria Ţării Româneşti* de stolnicul Constantin Cantacuzino.

Stolnicul Cantacuzino era cel mai învăţat boier al ţării sale. […]

Lucrarea sa principală este *Istoria Ţării Româneşti.* […]

Prin familiarizarea sa cu cultura Apusului şi influenţat de contemporanul său Miron Costin, stolnicul Cantacuzino a ajuns să fie nemulţumit de lucrările antecesorilor, care începeau istoria Ţării Româneşti de la descălecat, şi de teoriile jignitoare ale lui Simion Dascălul despre originile noastre. El spune că istoria românilor începe cu venirea lui Traian, că muntenii, moldovenii, ardelenii şi cuţovlahii sunt de aceeaşi origine, şi părerea sa şi-o exprimă plin de mândrie […]. El a văzut uneori chiar mai clar decât Miron Costin, fiind cel dintâi care şi-a exprimat părerea că dacii n-au pierit în urma războaielor romane şi că noi am continuat totdeauna să rămânem în Dacia. Mai digresiv însă decât Costin, el se pierde adesea în amănunte, care îi dau ocazia să-şi arăte neobişnuita-i erudiţiune, dar care fac lucrarea lui să nu apară atât de închegată şi turnată într-o formă atât de măiastră ca a cronicarului moldovean. El nici nu ajunge cu povestirea sa decât până la invazia hunilor în regiunile locuite de români. De asemenea nu mai ajunge să scrie nici biografiile unor familii boiereşti, pentru care adunase date şi pe care le anunţă în *Istoria Ţării Româneşti*.

Dar nu numai felul culturii sale şi rezultatele ştiinţifice la care a ajuns îl fac pe stolnicul Cantacuzino să semene cu Miron Costin, ci şi sfârşitul său tragic. […]

După tăierea Brâncoveanului şi a fiilor săi, urmă pe tron Ştefan, fiul stolnicului. Dar peste doi ani, Nicolae Mavrocordat izbuteşte să câştige tronul Munteniei. Cantacuzineştii trebuiră să se refugieze la Constantinopol. Acolo fură aruncaţi în temniţă, averile lor fură vândute la mezat, iar "în noaptea de şase spre şapte iunie 1716, Ştefan Cantacuzino şi tatăl său au fost gâtuiţi în închisoarea bostangibaşei şi trupurile lor zvârlite în mare".

Sextil PUŞCARIU

A doua jumătate a secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor formează *epoca de aur* a literaturii noastre vechi. Alături de literatura religioasă, care culminează cu tipărirea *Bibliei* (1688), se

dezvoltă şi literatura noastră istorică. Cărturarii acestei epoci, din ambele Principate, sunt oameni cu înaltă cultură, cu largi cunoştinţe de limbi străine. Dintre numeroasele personalităţi culturale din această epocă, stolnicul Constantin Cantacuzino este poate cea mai eminentă figură a Munteniei. Este fratele mai mic al fostului domnitor Şerban Cantacuzino şi fiul postelnicului Constantin Cantacuzino.

Acesta din urmă fu omorât în anul **1663** de către Grigore Ghica Vodă, fapt relatat în cronicile din Muntenia. De numele postelnicului Constantin Cantacuzino este legată o operă literară, care merită să fie menţionată. Postelnicul Cantacuzino fu omorât la mănăstirea Snagov, în urma ordinului domnitorului. Se stabileşte ulterior că postelnicul n-a avut nici o vină şi a căzut victimă unor intrigi din partea unor boieri. Faptul acesta a impresionat mult boierimea de atunci. Un autor necunoscut scrie un poem în limba greacă, în care se descrie moartea tragică a postelnicului Constantin Cantacuzino. Poemul se tipăreşte la Veneţia, iar pe la sfârşitul secolului al XVII-lea el se traduce în limba românească de către Radu Greceanu. În anul **1735** această operă ar fi fost tipărită în româneşte. Nu s-a păstrat nici ediţia grecească, nici cea românească. S-a găsit numai o copie a textului românesc (incompletă) din secolul al XVIII-lea, pe care a editat-o domnul Emil Vârtosu (Em. Vârtosu, *O povestire inedită în versuri despre sfârşitul postelnicului Constantin Cantacuzino*. B., 1940).

Poemul este cea mai întinsă operă versificată, după *Psaltirea* mitropolitului Dosoftei. […] Poemul este interesant atât prin stilul lui retoric, cât şi prin caracteristica persoanelor care figurează în el. […]

Stolnicul Constantin Cantacuzino era unul din cei mai erudiţi oameni ai epocii. El avea o cultură umanistă remarcabilă: cunoştea la perfecţie limbile greacă şi latină, cunoştea limba italiană. Avea cunoştinţe mari în istorie. […]

Principala operă a lui Constantin Cantacuzino este *Istoria Ţării Rumâneşti* […]. Lucrarea lui Constantin Cantacuzino s-a păstrat în câteva manuscrise-copii, fără semnătura autorului, fapt care a dat naştere la discuţii pe chestiunea paternităţii operei.

Ştefan CIOBANU

Personalitatea cea mai de seamă, care a ilustrat epoca aşa de strălucită a lui Brâncoveanu, a fost unchiul său din partea mamei, stolnicul Constantin Cantacuzino. Stolnicul a fost nu numai inspiratorul politicii, condusă cu atâta prudenţă, dar şi sfetnicul preţios pe tărâmul vieţii culturale. A fost un scriitor de largă şi profundă cultură, care prin erudiţia lui poate fi aşezat alături de Dimitrie Cantemir.

Stolnicul Constantin Cantacuzino era fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, scoborâtor din împăraţii bizantini şi stabilit în Muntenia în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

Postelnicul Constantin Cantacuzino, după suprimarea tatălui său la Constantinopol, din porunca sultanului Selim I, fugise cu toată familia în insula Creta, stăpânită atunci de veneţieni. Acolo, familia, dobândind cu vremea iertarea de la Poartă, se întoarce la Ţarigrad şi de acolo, cei cinci fraţi, împărtăşindu-şi averea părintească, se despărţiră şi se risipiră în lume. Unii din ei rămase la Constantinopol; doi — Toma şi Iordache, protectorii lui Miron Costin — s-au aşezat în Moldova, iar Constantin a venit în Muntenia, unde, pe vremea lui Matei Basarab, ajunge postelnic mare şi se căsătoreşte cu Elina, fata fostului domn Radu Şerban Basarab. Din această căsătorie s-au născut şase băieţi şi şase fete, care fură căsătoriţi cu cei mai de seamă reprezentanţi şi reprezentante ale boierimii pământene.[...]

Prin călătoriile şi studiile sale, stolnicul Constantin Cantacuzino îşi formase o cultură temeinică, pe care i-au recunoscut-o şi preţuit-o toţi cei care au venit în contact cu el: pământeni ori străini. [...]

Înaintea stolnicului, Miron Costin dăduse câteva note geografice despre Moldova, dar stolnicul este cel dintâi român care ne-a dat o hartă a ţării sale, executată după toate cerinţele ştiinţifice ale timpului şi superioară, din toate punctele de vedere, celor puse în circulaţie de străini.

Stolnicul petrecuse o parte din anii copilăriei sale în Moldova, preocupată pe atunci de problema originii romane. Împrejurările vieţii sale îl aduseseră în mai multe rânduri în Moldova, între altele în 1693, când însoţise la Iaşi pe soţia lui Brâncoveanu şi pe doamna

Maria, fiica lui Brâncoveanu, care se căsătorea atunci cu domnul Moldovei, Constantin Duca. Cu prilejul acestei nunţi, care a durat trei săptămâni, stolnicul a venit în contact şi cu Nicolae Costin, cumnatul mirelui.

În aceste călătorii ale sale în Moldova, Constantin Cantacuzino a dat peste cronica lui Grigore Ureche, în compilaţia lui Simion Dascălul, şi indignat şi el, ca toţi contemporanii săi din Moldova, a urzit, ca să restabilească, pe temeiuri adevărate, trecutul, o *Istoria a Ţării Rumâneşti, întru care să coprinde numele ei cel dintâiu, şi cine au fost lăcuitorii atunce, şi apoi cine a mai descălicat şi a stăpânit până la vremile de acum, cum s-au tras şi stă.*

După o introducere, în care arată dificultăţile pe care le întâmpină în reconstituirea evenimentelor istorice, introducere care cuprinde o judicioasă critică a izvoarelor istorice utilizate (letopiseţele: încurcate; povestirile oamenilor bătrâni variază; cântecele bătrâneşti: făcute pentru laudă; hrisoavele interne: împrăştiate), el trece la primul capitol, tratând despre "numele acestei ţări din vechime, cum îi era şi cine o stăpânea".

Cu o informaţie bogată, el vorbeşte aici despre geţi şi daci, despre luptele dacilor cu romanii şi despre izbânzile lor sub regele Boerebista.

Capitolul al II-lea, despre "Traian Ulpe" şi luptele lui cu dacii, este mai bine informat decât capitolul respectiv din cronica lui Miron Costin. Pe când Miron Costin confundă cele două războaie ale lui Traian cu dacii într-unul singur, pe care-l aşază în Dobrogea, stolnicul Constantin Cantacuzino, care utilizează izvoare bizantine necunoscute lui Miron Costin, reconstituie războaiele dacice mai precis şi cu amănunte interesante pentru cititorii vremii sale. [...]

În capitolul următor, "De Dachia pe scurt aicea iară voi mai arăta, cum zic că au fost de mare şi cu ce părţi s-au hotărât", stolnicul fixează — după "Filip Cloverie gheograful" — hotarele Daciei: la sud până la Dunăre, unde se învecina cu Misia; la apus cu "apa ce se cheamă Patisul (Tisa); la Nord cu Carpaţii şi Prutul şi la răsărit, spune el, corectându-şi sursa, până la Nistru sau chiar Nipru.

Al IV-lea capitol urmăreşte soarta Daciei după cucerirea romană: "După ce au aşezat Traian pre romani în Dachia, cum s-au ţinut şi până când tot aşa au stătut". Ea povesteşte cum Traian, după ce a adus colonişti în ţara cucerită şi a aşezat cârmuire nouă, s-a întors la Roma şi de acolo a pornit "în părţile Răsăritului"; a supus pe armeni şi pe parţi şi s-a îndreptat împotriva evreilor, care se răsculaseră. Pe drum însă s-a îmbolnăvit de idropizie şi a murit — şi aici e mai bine informat decât Miron Costin — la Chilichia. După moartea lui Traian, urmaşul său, Adrian, continuă lupta împotriva evreilor, până la nimicire. Stolnicul, pierzându-se aci în digresii, se opreşte îndelung, pentru a povesti amănunţit lupta contra iudeilor. Întorcându-se, după un ocol cam mare, la subiectul său, Constantin Cantacuzino ne spune mai departe că romanii, aduşi în Dacia, au rămas ascultători împărăţiei romane, dar că în curgerea vremurilor, li s-a pierdut urma. [...]

În ultimele două capitole, stolnicul urmăreşte soarta coloniştilor romani rămaşi în Dacia, care în cursul veacurilor s-au amestecat cu dacii şi cu alte neamuri, i-au asimilat şi au format un singur popor. Trece apoi la invazia hunilor, pe care îi consideră ca strămoşii ungurilor, pentru ca să explice împrejurările în care o jumătate din neamul românesc a ajuns sub stăpânire ungurească. Scrierea se încheie cu căderea Panoniei sub huni şi cu portretul lui Atila.

Opera stolnicului nu are într-adevăr acea căldură comunicativă, acel ton familiar care înfrăţeşte sufletul boierului cărturar cu al cititorului necunoscut: "Puternicul Dumnezeu, cinstite şi iubite cetitoriule, să-ţi dăruiască şi mai slobode veacuri...", pe care l-am subliniat în opera lui Miron Costin.

Opera stolnicului nu are nici acel caracter — aş putea zice de popularizare — pe care-l are scrierea lui Miron Costin. Cronicarul moldovean, ridicându-se împotriva basnei lui Simion Dascălul, pentru a trezi în sufletul contemporanilor săi interesul în jurul începuturilor glorioase ale neamului, avusese nevoie de două capitole iniţiale:unul în care să-şi lămurească cititorii în ce parte de lume se

află Italia din care a venit Traian, altul în care să scoată în relief mărimea şi puterea împărăţiei romane. În tot cursul expunerii, cronicarul moldovean se ţine la nivelul cititorilor săi, mergând direct, fără ocoluri, către ţinta pe care o urmăreşte. Opera lui este mai unitară. Stolnicul, preocupat mai adânc de problema originii şi a continuităţii romane în Dacia, intră de-a dreptul în miezul chestiunii. De altă parte, mulţimea şi varietatea problemelor ce-i răsar în calea expunerii il silesc să se piardă adesea în digresii şi detalii, care nu se încheagă unitar în opera lui. În schimb însă, stolnicul, care-şi făcuse studiile în Padova, unde găsise atmosfera de cultură a marilor umanişti ai Italiei, are un orizont de privire cu mult mai larg decât Miron Costin. Bun cunoscător al limbii şi culturii greceşti — pe care o deprinsese de copil în casa părintească — el utilizează izvoare greceşti şi bizantine ce-i fuseseră inaccesibile lui Miron Costin, precum: istoricul şi geograful Strabo (66 a Chr. — 24 p. Chr.), istoricii bizantini Procopie din veacul al VI-lea, Zonaras şi Ioan Tzetzes din secolul al XII-lea. Cultura latină pe care şi-o desăvârşise în mediul universitar din Padova îi dăduse putinţa să cunoască nu numai scriitorii latini, care se ocupaseră de Traian şi cucerirea Daciei, dar şi umaniştii şi istoricii Occidentului, care au scris în limba latină despre originea poporului şi despre lucrurile noastre, ca Flavio Biondo (1392-1463), secretar al multor principi italieni şi ai curţii papale; umanistul ungur de origine română, Nicolae Olahus (1493-1568), înrudit cu Huniade; istoricul italian Filippo Buonaccorsi (1437-1470) — profesorul copiilor lui Casimir al IV-lea, regele Poloniei — care a scris o carte despre Aila; istoricii unguri Simon de Keza, sec. XIII, Abraham Bakschay, sec. XVI, Ioan Sambucus, de origine franceză ş. a. şi în sfârşit chiar mapele geografice, răspândite atunci în Occident, ca ale geografului german Philip Cluverius (1580-1623) sau atlasul geografilor olandezi Blau (tatăl şi fiul), apărute pe la jumătatea secolului al XVII-lea, fără să mai socotim izvoarele pe care le avusese la îndemână Miron Costin.

Confruntând izvoare aşa de multe şi de variate pentru a stoarce din ele adevărul, stolnicul se comportă ca un istoric modern, căci el indică

şi discută contradicţia izvoarelor şi are grijă să indice precis sursa de unde împrumută ştirea [...] cu ajutorul atâtor izvoare, pe care are grijă să le citeze precis, el vede mai limpede chestiunea originii romane şi nu cade în greşelile de date şi amănunte în care căzuse Miron Costin. Nimeni până la el nu a văzut şi nu a expus aşa de clar problema obârşiei romane şi a unităţii neamului, în tot complexul ei. [...]

Prin această largă înţelegere a problemei, prin erudiţia lui vastă, prin întrebuinţarea critică a izvoarelor, prin claritatea planului, prin fraza lui încărctă şi meşteşugit întoarsă, dar plină de miez, stolnicul Constantin Cantacuzino se ridică deasupra contemporanilor săi şi se apropie de Dimitrie Cantemir. Este, se poate spune, un istoric în sensul modern al cuvântului.

Nicolae CARTOJAN

Între activitatea politică a stolnicului şi opera sa literară este o legătură strânsă. În politică voia să aplice principiul "înţelepciunii", care însemna judecata rece, lipsită de pasiune, întemeiată pe informaţie şi pe principii bine stabilite, în care juca un rol şi solidaritatea ortodoxă. Dimitrie Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, porecleşte pe Constantin stolnicul (unchiul soţiei sale) "Brehnacea" (o speţă de uliu) şi-l caracterizează "O brehnace bătrână, carea în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă". Bineînţeles că "meşteşugurile" înseamnă abilităţi politice. Dar, cu toată lărgimea orizontului său, Constantin stolnicul în politica sa nu a depăşit limitele generale ale intereselor clasei boiereşti — în aceasta stă valoarea "meşteşugurilor" sale — şi nici în opera sa literară nu s-a ridicat la o atitudine antifeudală.

Ca om învăţat, umanist, boier mare, cunoscător al artei cârmuirii, Constantin Cantacuzino a râvnit să scrie într-un chip mai larg ca plan şi ca informaţii, mai adânc ca judecată a faptelor trecutului, mai frumos ca stil decât cronicarii dinaintea lui şi din vremea lui. [...]

Constantin Cantacuzino proclamă, cel dintâi în chip argumentat în Ţara Românească, latinitatea şi originea comună a tuturor românilor şi nu este o întâmplare că doi cronicari erau preocupaţi în

acelaşi timp de taina originilor. Acest pas înainte în istoriografia românească corespunde unui nou stadiu al culturii noastre, bazat pe pătrunderea culturii umaniste în aceste ţări. [...]

Constantin Cantacuzino concepe istoria ca un umanist: adică nu numai ca un îndrumător moral, “pentru ca să putem şi traiul vieţii noastre a tocmi”, ci şi, mai ales ca un element necesar culturii unui popor civilizat: “fără istorie nu numai de râsul altora şi de ocară suntem, ci şi orbi, muţi, surzi, suntem de lucrurile şi faptele celor mai de mult ce într-acest pământ s-au întâmplat”. El regretă că nu va putea readuce la lumină atâtea fapte despre care la noi nu a scris nimeni, “ci au lăsat toate de s-au surpat în prăpastia uitării”.

Numai prin străinii care pomenesc în istoria lor şi despre români, “încă de tot din tablele lumii uitaţi nu suntem”. Există deci o cinste a rolului istoric al popoarelor civilizate, pe care stolnicul o numeşte aşa de frumos, tablele lumii; ele formează o valoare morală. [...]

Moştenirea romană, pentru stolnic şi pentru Cantemir, nu stă numai în amintirea unei mari opere politice, ci şi în moştenirea civilizaţiei clasice. [...] Civilizaţia este mai mult decât învăţătura şi ştiinţa, ea cuprinde un fel de trai al unui popor. Aşadar, pentru umanişti, a te trage din romani nu înseamnă numai un simplu fapt istoric, ci constituie o valoare. [...]

În bogăţia de idei, în lărgimea de concepţii întrucât priveşte istoria, Constantin stolnicul este superior lui Miron Costin, care se ocupă de aceeaşi problemă fundamentală a trecutului românesc. În schimb însă autorul scrierii *De neamul moldovenilor* se exprimă cu mai mare limpezime, cu o logică simplă şi convingătoare, pe când eruditul muntean scrie complicat, uneori chinuit, şi ideile lui trebuie să fie desprinse cu greutate dintr-o expunere prea complexă, pentru a i se putea urmări uşor planul.

Pe lângă conceptul umanist de civilizaţie aplicat istoriei, care-l apropie de Dimitrie Cantemir, Constantin stolnicul mai expune şi o altă idee de altfel curentă atunci, să-i zicem de filozofie istorică, poate cea mai preţioasă din cartea lui, ideea evoluţiei universale aplicată la istorie. În lume totul evoluează. [...]

Scrierea cu care Constantin Cantacuzino rămâne în istoria literaturii române vechi este *Istoria Ţării Româneşti*. [...]

Participarea lui Constantin Cantacuzino la publicarea şi traducerea cărţilor bisericeşti, care fără îndoială îi va fi luat o parte a timpului destinat scrisului, constituie răspunsul pe care l-a dat apelului făcut de biserică elenistul desăvârşit a cărui ştiinţă era neapărat necesară clerului ortodox.

La traducerea Bibliei în româneşte, stolnicul a contribuit cu sfaturi şi a dat, probabil, anumite consultaţii pentru înţelegerea pasajelor mai grele din textul grecesc. În prefaţa altei traduceri din greceşte datorite, ca şi Biblia din 1688, fraţilor Radu şi Şerban Greceanu, traducătorii definesc clar rolul de îndreptător superior îndeplinit de Constantin Cantacuzino, pentru toate tipăriturile cărţilor traduse din greceşte. “Avut-am îndreptătoriu pe cinstitul, blagorodnicul şi prea înţeleptul dumnealui Constantin biv cel stolnic; însă la cele mai adânci filozofeşti şi bogoslovieşti (teologice) noimata (înţelesuri) ce s-au aflat, pre dumnealui ca pre un epistămon (învăţat) şi ştiutoriu, l-am avut lumină şi dezlegare întru toate” (*Mărgăritare* ale lui Ion Gură de Aur, 1691). Şi la traducerea românească, datorită tot fraţilor Greceni, a *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă (1691) este pomenit Constantin stolnicul ca unul ce a dat “mai vârtos ajutoriu şi (a fost) îndreptătoriu mai grelelor cuvinte şi noime”.

Constantin stolnicul şi-a adus contribuţia sa şi la altă scriere teologică, tipărită la Snagov, în greceşte, în 1697, *Manual despre unele nedumeriri şi dezlegarea lor*.

P. P. PANAITESCU

Istoria Ţării Româneşti... are opt capitole şi este precedată de o interesantă predoslovie, unde, ca un adevărat istoric modern, stolnicul face critica izvoarelor, vorbind de insuficienţa letopiseţului intern, de contradicţiile tradiţiilor, de lipsa de obiectivitate a cântecelor bătrâneşti (unele laudă, altele hulesc), de precaritatea şi împrăştierea hrisoavelor. Autorul distinge între mitologie şi istorie (citează *Mitologia* lui

Natalis Comes şi consideră că *Alexandria* "bălmăjaşte" în chipul "poeţilor etnici", populari, din vremea elinilor) şi, ca toţi cronicarii secolului al XVII-lea, atribuie istoriei un rol educativ: "Cum Nafclir (Nauclerus) în prologul Hronografului lui ce face zice: că frumos lucru iaste den greşalele altora să tocmim viaţa noastră şi nu ce alţii au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi urma să punem înainte".

Urmând pe Bonfini, stolnicul confundă pe geţi cu goţii, oameni "varvari şi groşi, idolatri", însă povestirea luptelor lui Traian cu dacii nu mai conţine erorile lui Miron Costin (există totuşi eroarea că între cele două războaie ale lui Traian au trecut 16 ani, când în realitate au trecut numai cinci ani).

Bucuros de a veni cu cât mai multe dovezi, stolnicul descrie podul făcut de romani peste Dunăre, pomeneşte "şanţurile groaznice" săpate de ostaşii lui Traian ("troianuri"), descifrează o inscripţie de pe o piatră din podul de pe Dunăre, găsit în Ardeal.

Decebal s-ar fi retras la "Beligradul Ardealului" şi acolo, învins, şi-a luat viaţa, iar Traian a găsit tezaurul dacilor o parte în cămările palatului lui Decebal şi altă parte într-o grotă ascunsă sub albia unui râu. Pentru coloniştii romani adeverează "epigramatele" din Transilvania, inscripţiile lapidare, hotarele Daciei au fost fixate de istorici şi geografi ca Philip Cluverius (stolnicul cunoştea harta acestuia, *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio,* publicată în 1629).

În privinţa numelui vlah, stolnicul înşiră după Bonfini mai multe ipoteze, şi anume aceea că provine din numele comandantului Flacus sau din numele fiicei lui Diocliţian , măritată cu domnul Ioan al dacilor, ori din cuvântul grecesc βλᾶλω, "a arunca cu săgeata", dacii fiind buni arcaşi.

Constantin Cantacuzino este primul istoric român care pune şi discută problema continuităţii elementului roman în Dacia, cu argumente valabile şi astăzi.

Romanii, zice el, n-ar fi putut retrage în sudul Dunării "cu totul atâta sumă şi noroade de oameni, cu case, cu copii, aşezaţi pe aceste locuri" de peste 200 de ani. Nu e de crezut că un imperiu aşa de mare ca cel roman şi-ar fi limitat apărarea numai la soldaţii lăsaţi pentru paza

Daciei. Nu este posibil ca oblăduitorii statelor întemeiate în vechea Dacie să fi plecat în locuri “mai aspre şi mai seci”, “decât moştenirile lor înţelinate de atâţia ani”. În sfârşit, “nicăiri urme de ale altora romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutaţi cu totul în altă parte, nu este; că de ar fi undevaşi în Elada, şi astăzi au limba, au alte semne de ale romanilor s-ar vedea şi s-ar cunoaşte, cum şi în Ardeal şi pe aici, şi pe unde au fost aceea până acum aievea sunt”.

Privitor la ultimul argument, autorul revine mai departe, arătând că există unele resturi ale trupelor ridicate de romani din Dacia în apărarea graniţelor Imperiului. Sunt cuţovlahii dintre Ianina Epirului şi Elbasana Albaniei, regiune numită şi Mavrovlahia, Vlahia neagră. Pe aceştia grecii îi poreclesc şchiopi şi blestemaţi, dar n-ar trebui s-o facă, ştiind ce “ajutoare şi folosuri împotriva vrăjmaşilor de aceştia rumâni” au avut. În loc să-i ponegrească la rândul său, autorul îi iartă şi-i compătimeşte, fiindcă, observă el, grecii “grăiesc de acelea şi hulesc pe alţii, că ce fiind ei scăzuţi den toate şi lipsiţi, şi supăraţi, sunt foarte”.

Argumente de bun simţ aduce stolnicul Constantin Cantacuzino şi împotriva basnei despre ijderenia românilor, interpolată în cronica lui Grigore Ureche de Simion Dascălul. Ce împărat roman a fost acela, se întreabă el, care a putut să tolereze, fără nici o măsură, înmulţirea tâlharilor? Câţi ani a trebuit să stăpânească acel împărat pentru ca să se strângă atât de multă tâlhărime încât să se poată alcătui din ea o oaste aşa de numeroasă ca aceea trimisă în ajutorul lui Laslău? Şi pot oare tâlharii şi furii să aşeze domnii şi stăpâniri care să dureze cu sutele de ani?

Nici legenda întemeierii Moldovei de păstori din Maramureş nu-i inspiră încredere stolnicului, care are tot respectul pentru Ureche, nu şi pentru interpolatorii lui. În ceea ce priveşte originea românilor, el atrage atenţia că poporul nostru, din toate provinciile, se trage din acelaşi izvor: “Iară noi, într-alt chip de ai noştri şi de toţi câţi sunt rumâni, ţinem şi credem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrâni istorici şi de alţii mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, suntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi

în bărbăţie, den care Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce tot l-au supus şi l-au pierdut; şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă să trag până astăzi rumânii aceştea...

Însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sunt, şi moldovenii şi toţi câţi şi într-altă parte să află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sunt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot romani îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fântână au izvorât şi cură“.

Sub influenţa şcolii italiene, stolnicul Constantin Cantacuzino este în istorie un evoluţionist, admiţând trei trepte de dezvoltare, cam în sensul acelor *corsi e ricosi* din filosofia lui G. B. Vico, a cărui *Scienza nuova* apare totuşi mai târziu (ed. I, 1725; ed. II, 1730; ed. III, 1744): “Însă iaste a se mai şti, *scrie stolnicul,* că toate lucrurile câte sunt în lume au şi aceste trei stepene dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea şi pogorârea, au cum le zic alţii adaugerea, starea şi plecarea. Deci, dară, nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acestea, ci numai unele mai în grab, altele mai târziu le trec; iară tot la un stejar să adună şi să strâng în cea de apoi, adecăte, în stricăciune şi în pierzare dezlegându-se. Deci dară, aşa toate fiind, iată şi domniilor, crăiilor, împărăţiilor, avuţiilor, măriilor şi tuturor celorlalte câte sunt, aşa se întâmplă şi le vin. Ci numai celor drepte, celor blânde şi celor mai cu înţelepciune le rămâne laudă, fiecare de bună pomenire şi pildă folositoare celor buni şi înţelepţi dupre urmă şi canoane cu carii mai mult şi mai slăvit pot sta şi să pot otcârmui”.

Stolnicul citează *Eneida*, de Vergiliu, în ediţia comentată a lui Marius Servius Honoratus, unde teoria e ilustrată epic; s-ar putea totuşi ca el să fi cunoscut aceste idei din oraţiile inaugurale universitare ale lui Vico, *De nostri temporis studiorum raţione* (1708) şi *De antiquissima italorum sapientia* (1710).

În orice caz, ca unul care frecventase Universitatea padovană cu caracter de Renaştere, Il Bo, stolnicul Constantin Cantacuzino este un umanist veritabil, superior din acest punct de vedere lui Miron Costin.

Alexandru PIRU

Istoria... stolnicului Cantacuzino, ca şi *Hronicul*... lui D. Cantemir, rămas neterminat şi el, reprezintă trecerea la o nouă etapă în evoluţia istoriografiei româneşti, depăşirea povestirii cronicăreşti în direcţia unei istorii problematice şi întemeiate pe o severă critică a izvoarelor. În *Istoria*... stolnicului Cantacuzino naraţiunea este înlocuită prin demonstraţie, portretul şi dialogul lipsesc (cu o singură excepţie, inspirată însă de o sursă străină), accentul cade pe cantitatea şi calitatea documentării. Scrierea are o predoslovie, proporţional mult mai extinsă decât prefeţele cronicarilor moldoveni, în care autorul expune nu numai scopurile operei, ci şi metoda de cercetare folosită şi condiţiile în care a ajuns în urma studierii izvoarelor. Sursele documentare ale istoriografiei româneşti sunt supuse unui examen aspru şi nepărtinitor, care scoate în evidenţă marile dificultăţi ale întreprinderii. Elaborarea unei scrieri istorice devine astfel nu numai o performanţă intelectuală, ci şi o necesitate patriotică, iar stolnicul Cantacuzino este perfect conştient de aceasta. Studiul trecutului are şi pentru el, ca pentru toţi ceilalţi cronicari, un obiectiv contemporan şi general-valabil totodată: folosul adus "vieţii de obşte", cum singur spune, prin învăţămintele politice şi morale pe care le furnizează şi prin ridicarea nivelului de cunoştinţe. Pe lângă lecţia morală, din cercetarea faptelor trecutului stolnicul extrage însă şi concluzii de adevărată "filosofie" a istoriei şi chiar a existenţei. Este şi el un adept al evoluţiei istorice ciclice, în faze ce amintesc pe cele ale organismelor vegetale sau animale. Această evoluţie se săvârşeşte printr-un fel de dialectică a vechiului şi noului, elementară desigur, fără sesizarea continuităţii şi a interdependenţei, dar preţioasă totuşi, întrucât oglindeşte stăruinţa autorului de a aşeza lucrurile lumii acesteia sub semnul unei legi generale. În acest context, istoria românilor este şi ea o ilustrare a mersului comun al tuturor societăţilor omeneşti, din care în *Istoria* sa el nu izbuteşte să ducă până la forma definitivă decât partea referitoare la istoria începuturilor, la originea poporului român. Continuarea, istoria timpurilor "moderne" până în zilele sale, despre elaborarea căreia stau mărturie scrisorile către generalul Marsigli, nu ne este cunoscută, fie

că manuscrisul s-a pierdut, fie că ea nici n-a depăşit stadiul adunării de date documentare. Atâta câtă s-a păstrat, lucrarea stolnicului Cantacuzino rămâne totuşi prima dezbatere ştiinţifică documentară a problemei originilor poporului român, depăşind cu mult, atât prin informaţia pusă la contribuţie, cât şi prin profunzimea discuţiei, încercarea anterioară a lui M. Costin. Originea romană a poporului român este şi pentru istoricul muntean un prilej de mândrie, dar nu numai datorită vitejiei acestui popor şi sistemului politic pe care-l statornicise, ci , în aceeaşi măsură, pentru că originea noastră romană înseamnă participarea la tradiţia unei civilizaţii superioare. El nu-i desconsideră de altfel nici pe daci, prezentându-i la începutul scrierii sale ca pe un popor viteaz şi independent, care şi-a apărat ani de-a rândul, cu statornicie, neatârnarea. Cucerirea Daciei de către romani este prezentată ca o victorie dificilă, ceea ce explică şi colonizarea ce i-a urmat. Stolnicul nu crede că dacii învinşi au fost goniţi sau exterminaţi; colonizarea nu a avut deci rostul de a repopula o regiune devenită pustie, ci pe acela de a înlocui pe băştinaşi din poziţiile cheie de care depindea apărarea teritoriului. Cercetând trecutul, cronicarul descoperă în înseşi originile poporului nostru rădăcinile tradiţionalei vitejii, priceperi ostăşeşti şi puteri de a îndura şi birui vicisitudinile, pe care le va scoate în evidenţă şi istoria secolelor următoare. Stolnicul Cantacuzino combate, cu vehemenţă şi cu argumente ştiinţifice totodată, "basna" lui Simion Dascălul cu privire la originile neamului nostru, respingând-o ca fiind neîntemeiată logic şi documentar, cât şi injurioasă. *Istoria Ţării Rumâneşti...* insistă însă, înainte de toate, asupra unităţii poporului nostru din toate provinciile şi a comunităţii sale de origine cu românii din sudul Dunării. Importanţa acordată limbii, ca dovadă a unităţii şi specificităţii etnice, este şi ea grăitoare şi deschide calea studiilor realizate mai târziu de învăţaţii Şcolii ardelene care, de altfel, au cunoscut bine opera stolnicului. În *Istoria...* sa el încearcă să definească specificul limbii române; în ciuda confuziei sintactice a pasajului, ideea de bază se apropie destul de mult de adevăr. Stolnicul

Cantacuzino recunoaşte existenţa unei contribuţii a substratului dacic la formarea limbii noastre, este conştient de aporturile ulterioare alogene, după cum afirmă şi preponderenţa elementului lingvistic latin. Deficienţa principală a modului cum înţelege formarea limbii române este acceptarea ipotezei de amestec, ceea ce din punct de vedere calitativ situează pe acelaşi plan toate contribuţiile, accentuând doar cantitatea mai mare de elemente latineşti ce intră în alcătuirea ei. A doua chestiune importantă care-l preocupă, este aceea a continuităţii populaţiei romanice pe teritoriul colonizat de Traian. Rezolvarea dată problemei, reluată de istoricii Şcolii ardelene în liniile generale ale demonstraţiei, rămâne valabilă până astăzi. "Retragerea" lui Aurelian a fost doar o retragere a armatei şi administraţiei, fiind puţin verosimil ca împăratul să fi putut ridica şi strămuta "atâtă sumă de noroade de oameni cu case, cu copii, aşezaţi pe aceste locuri fiind mai mult de 200 de ani". Populaţia romanică, provenită din coloniştii lui Traian, a rămas la noua patrie şi a făcut faţă, cu o energie şi o forţă de rezistenţă cu adevărat remarcabile, tuturor invaziilor ce vor urma în secolele evului mediu. Stolnicul Cantacuzino vorbeşte şi despre câteva dintre acestea, stăruind mai ales asupra migraţiei hunilor, cu care se încheie manuscrisul *Istoriei...* sale. Vorbind despre vicisitudinile epocii năvălitorilor, stolnicul Cantacuzino este primul nostru istoric care sesizează şi exprimă uimitoarea rezistenţă şi persistenţă a acestui popor romanic într-o zonă care va pierde treptat legăturile cu matca şi va fi înconjurată de popoare de altă origine. Deşi pasajul respectiv implică o coloratură teleologică şi chiar religioasă, explicabilă pentru ideologia vremii, el nu este mai puţin semnificativ prin patriotismul şi mândria pe care le exprimă şi care vor deveni în curând unele din elementele grele de tradiţie ale conştiinţei noastre naţionale. Deosebit de interesantă şi de preţioasă prin problematica abordată şi prin spiritul în care o tratează, *Istoria Ţării Rumâneşti...* oferă în schimb mult mai puţin material comentariului literar. Stolnicul este un erudit înainte de toate. El este deci interesat numai de soliditatea demonstraţiei, de numărul şi ponderea argu-

mentelor utilizate, de claritatea şi puterea de cuprindere a frazei, şi mult mai puţin, sau chiar deloc, de expresivitatea ei. Aportul său la evoluţia, sau mai bine zis la conturarea modului artistic de a privi şi înfăţişa lumea reală şi lumea ideilor este deci neglijabil; poate fi însă luată în considerare contribiţia sa la îmbogăţirea limbii literare şi la sporirea complexităţii ei sintactice. Se simte strădainţa autorului de a scrie în româneşte o frază amplă, bogată în determinări, pe măsura complexităţii ideilor pe care doreşte să le exprime, dar rezultatul obţinut este un stil greoi, uneori de-abia inteligibil şi totdeauna, aproape, forţat. Fraza sa nu are nici simetria clar latinească a frazei lui M. Costin, nici eflorescenţa barocă, dificilă şi ea, dar sesizantă, a frazei lui D. Cantemir. Stolnicului Cantacuzino îi lipseşte, de altfel, orice capacitate de concretizare a imaginilor; el lucrează în exclusivitate cu idei şi cu noţiuni, cu nume uneori, niciodată cu personaje sau viziuni ale realităţii concrete. Singura excepţie, portretul lui Atila de la sfârşitul *Istoriei...*, este de fapt o imitaţie după scriitorul polonez de origine italiană Filip Calimachus. Opera stolnicului Cantacuzino ocupă totuşi un loc important în evoluţia culturii şi literaturii române, atât prin sugestiile oferite cărturarilor din epoca premodernă, cât şi pentru că pune în lumină un proces cu consecinţe notabile asupra dezvoltării stilului nostru scris: începutul separării domeniilor, apariţia istoriei "ştiinţifice" care, treptat, în cursul a mai bine de un veac, se va despărţi tot mai hotărât de literatură, făcând loc beletristicii propriu-zise.

Georgeta ANTONESCU

Opera scrisă a stolnicului, pregătită printr-o minuţioasă şi îndelungată documentare, este, într-o măsură, rezultatul implicării directe a autorului în viaţa politică a ţării sale. Patosul ideilor trăite, transmis scrierii înseşi, justifică poate proporţiile ei, restrânse în comparaţie cu vastitatea operei lui D. Cantemir, alături de care Cantacuzino se situează ca erudit şi gânditor. Istorie de tip umanist prin

metoda critică de valorificare a izvoarelor, ca şi prin ideile pe care le conţine, opera stolnicului pare a se fi născut, dincolo de înţelegerea de către cărturar a rostului activ, moral şi patriotic al istoricului şi din necesitatea acut resimţită de Cantacuzino în decursul neîntreruptei sale cariere politice de a face cunoscute contemporanilor legitimitatea voinţei de independenţă a poporului român, aspiraţiile lui, ca purtător al unor nobile tradiţii de autonomie şi continuator al unei civilizaţii străvechi. Nu surprinde, de aceea, faptul că, în trecerea sa prin Ţara Românească, la 1702, ca însoţitor al ambasadorului W. Paget, epigrafistul englez Edmund Chishull se dovedea, după mai multe colocvii cu stolnicul, perfect informat în jurnalul său de călătorie asupra romanităţii poporului şi a latinităţii limbii române, precum şi a originii comune a celor trei state româneşti, ce constituiseră odinioară "vechea Dacie". *Istoria Ţării Rumâneşti întru care să cuprinde numele cel dintâi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpânit până şi în vremurile de acum cum s-au tras şi stă* a fost concepută ca o lucrare monumentală, urmând a trata istoria poporului român de la origini până în vremea lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. Cantacuzino nutrea intenţia de a realiza acest proiect vast încă din 1694, când, răspunzând unor întrebări adresate de istoricul şi geograful L. F. Marsigli, stăruia asupra aceluiaşi subiect al romanităţii românilor. Stolnicul elucida pentru învăţatul italian unele aspecte de detaliu, corija denumiri geografice referitoare la ţările române şi alcătuia un *Catalogo di principi della Vallahia*, însoţit de o listă similară, deşi mai puţin completă, a domnilor moldoveni. Câteva schiţe de portret ale voievozilor mai însemnaţi (legendarul Radu Negru, Mircea cel Bătrân, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu) vădeau la acea dată pătrundere şi informare (există, între altele, indicii că stolnicul a intuit semnificaţiile unirii celor trei state româneşti la 1600), precum şi o fază avansată a cercetării surselor documentare, de consultarea cărora Cantacuzino mai era preocupat în 1706. În efortul, unic până la el, de a scrie o istorie completă a

românilor, stolnicului nu-i va rămâne decât răgazul de a înfăţişa epoca formării poporului român, începând cu descrierea teritoriului şi locuitorilor vechii Dacii, urmând cu războaiele daco-romane şi sfârşind cu procesul îndelungat de colonizare şi romanizare a Daciei.

Istoria Ţării Rumâneşti... se întrerupe brusc odată cu ştirile referitoare la migraţia hunilor (secolul al IV-lea). În scrierea sa, Cantacuzino urmează, într-o tentatiuvă de epuizare a surselor, de informaţiile unui mare număr de istorici şi geografi antici, greci şi latini, bizantini, istoriografi medievali sau umanişti, ca: Strabo, Titus Livius, Dio Cassius, Pausanias, Annaeus Florus, Lucius Ampelius, Antonio Bonfini, Enea Silvio Picolomini, Philippus Cluverius, Flavio Biondo, Ioannes Sleidanus, Ioannes Carion (în prelucrarea lui Philip Melanchthon şi Gaspar Peucer), Joannes Tzetzes, Joannes Zonaras, Laonic Chalcondil, Ioannes Leunclavius, Filippo Ferrari, Ioannis Cinnamus, Iohannes Nauclerus, Mathias Christianus, H. Torsellini, Antonio Foresti, Nicolaus Olahus, Joannes şi Wolfgang Bethlen, Martin Cromer sau Laurenţiu Toppeltin. Cu metode aproape moderne de investigare şi cu intuiţie istorică, stolnicul supune izvoarele, cele externe dar şi cele interne, între care Cantacuzino aşează şi tradiţia orală valorificată critic, unei aprecieri judicioase şi comparative, încercând o reconstituire cât mai exactă a faptelor.

Urmând cronicarilor moldoveni Grigore Ureche şi Miron Costin (după cronica celui dintâi Cantacuzino deţinea o copie manuscrisă, este posibil să fi cunoscut şi scrierile contemporanului său Miron Costin, de care însă nu pomeneşte), dar anticipând în bogăţia şi logica argumentaţiei pe D. Cantemir, Cantacuzino susţine la rândul său ideile umaniste privind romanitatea poporului şi latinitatea limbii române, originea comună şi unitatea locuitorilor celor trei state româneşti: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Stolnicul însă remarcă, cel dintâi, însemnătatea elementului autohton, apreciind vitejia şi spiritul de independenţă al dacilor, care nu dispar odată cu înfrângerea suferită. Observaţiile pătrunzătoare privind continuitatea elementului dacic sau regimul impus de cuceritorii romani, comba-

terea “basnei” lui Simion Dascălul sau a susţinătorilor teoriei părăsirii Daciei de către populaţia romanizată în vremea împăratului Gallienus ori demonstrarea permanenţei românilor în Transilvania evidenţiază subtilitatea gândirii stolnicului şi profunzimea argumentelor sale. Digresiunile fac voluptatea eruditului, de multe ori ele se înscriu în ordinea argumentării, gratuitatea lor rămânând doar aparentă. Expunerea, în *Predoslovia* lucrării, a principiilor din perspectiva cărora autorul abordează scrierea istoriei, este urmată altundeva de elogiul pe care umanistul îl face civilizaţiei Greciei antice.

Încercarea de stabilire a etimologiei numelui “vlah” sau semnalarea existenţei macedoromânilor (cuţovlahilor), pe care stolnicul îi consideră ca provenind din nordul Dunării, o pagină de filozofie a istoriei, în care preţuitorul lui Aristotel şi al neoaristotelicilor italieni explică necesitatea devenirii istorice şi a evoluţiei imperiilor, supuse “naşterii şi stricăciunii”, ori un clasic portret al conducătorului hunilor, Atilla, sunt pentru autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti*... prilejuri de a îmbina meditaţia cu comentariul erudit, scrierea sa refuzând totuşi tiparele reci ale disertaţiei ştiinţifice. Stilul baroc al stolnicului nu e lipsit de participare şi căldură, fraza sa, cu inflexiuni savante, contaminându-se adesea de emoţia gânditorului, el însuşi uluit de rezistenţa poporului său în faţa vitregiilor istoriei. Cunoscută în secolul al XVIII-lea, îndeosebi reprezentanţilor Şcolii ardelene, *Istoria Ţării Rumâneşti*..., transmisă în manuscrise nesemnate, păstrează un paradoxal anonimat asupra autorului său, astfel încât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea B. P. Hasdeu o atribuia, hazardat, lui N. Milescu. N. Iorga este cel care, la sfârşitul aceluiaşi secol, o va restitui stolnicului, a cărui prezenţă umanistă în cultura şi literatura română opera istoriografică o confirmă şi o desăvârşeşte.

Rodica ŞUIU

Identificată destul de târziu, dar cu solide dovezi, de Nicolae Iorga, drept scriere a stolnicului Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Rumâneşti întru care să cuprinde numele ei cel dintâi şi cine au fost*

lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpânit până şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă este plasată, potrivit tradiţiei — o tradiţie “editorialistă“ mai ales — alături de scrierile cronicarilor pe care i-a dat Ţara Românească la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea.

Stolnicul a început să scrie această carte de mari ambiţii în timp ce fratele său Şerban era în scaunul de voievod, oricum înainte de 1688, anul apariţiei versiunii româneşti a *Bibliei* (la care a colaborat), de vreme ce spune, undeva în text, că “toate cărţile bisericii şi toate cetăniile pe slavoneşte ne sunt”. Contemporanii aveau cunoştinţă de elaborarea ei, cărturarii din generaţiile următoare o cunoşteau de asemenea. Este, de aceea, cu atât mai curios anonimatul (ce a lăsat loc feluritelor supoziţii) pe care copiile ulterioare l-au transmis în jurul autorului scrierii.

Secvenţele de “mărturisire a intenţiilor” lasă să se vadă cu limpezime înţelegerea umanistă a autorului — ce preleva componentele morală, formativă, civilizatorie şi, în primul rând, patriotică — asupra exerciţiului geografic, căci, zicea el, “fără istorie nu numai de râsul altora şi de ocară suntem, ci şi orbi, muţi, surzi suntem de lucrurile şi faptele celor mai de mult ce într-acest pământ s-au întâmplat”. Este neîndoielnic că marele cărturar, mobilizat, poate, şi de atmosfera politică generată de planurile lui Şerban Cantacuzino, a simţit imperios nevoia unui dialog cu contemporanii (şi cu cărturarii străini, dar mai ales cu conaţionalii săi), în cadrul căruia să fie afirmate marile tradiţii pe care le păstrau depozitele civilizaţiei româneşti şi care legitimau intenţiile de neatârnare ale oamenilor politici din vremea sa. Savanţii străini — epigrafistul englez Edmund Chishull ori geograful şi istoricul (dar şi generalul) Marsigli — găsesc în persoana stolnicului un conlocutor sau un corespondent erudit şi neostenit în a aşeza realităţile româneşti într-o lumină şi perspectivă corecte. Răspunsurile pe care le formulează, în italieneşte, la întrebările lui Marsigli conţin şi teze fundamentale — cum ar fi cea a romanităţii românilor — dar şi detalieri menite să corijeze informaţii eronate ce circulau, probabil, în mediile cărturarilor europeni. El constată că

lumea ştiinţifică apuseană ar avea nevoie de o sinteză lămuritoare şi mărturiseşte (aceluiaşi L. F. Marsigli) că este preocupat de o asemenea întreprindere destinată deocamdată compatrioţilor săi: “ceea ce cere domnia ta necesită mult timp şi multă osteneală, pe care eu, după putinţă, o fac, în limba română, ca să lămuresc istoria acestei ţări, dar până acum nu am isprăvit”.

Era vorba, neîndoielnic, de marea sa *Istorie*, “de la origini pănâ azi”, scriere spre care încă nici un român nu cutezase, comparabilă, ca monumentalitate, cu opera cantemiriană. Textul stolnicului se opreşte la ştirile despre migraţiile hunilor din secolul al IV-lea, dar au existat, se pare, fragmente elaborate şi pentru perioadele următoare. O dovedeşte suita de portrete ale unor mari voievozi români — între care Mircea cel Bătrân şi Neagoe, dar şi contemporanii Şerban Cantacuzino şi Brâncoveanu — inserată în acel *Catalogo di principi...*, întocmit pentru amintitul Marsigli. Oricum, în 1706 Constantin Cantacuzino cerceta încă izvoare şi aduna informaţie. În colectarea acestei informaţii cărturarul român a tins către exhaustivitate. Sunt convocaţi, în cartea sa, istorici şi geografi ai Antichităţii eline şi latine, savanţi ai Bizanţului, scriitori ai Europei medievale şi umaniste. Şi nu lipsesc, desigur, istoricii români (Cantacuzino avea, se ştie, o copie după cronica lui Ureche).

Izvoarele — externe şi interne, între care este consultată şi tradiţia locului (“spuneri şi nişte poveşti, mai vârtos bătrânii ce povestesc, de cele ce au fost”) — sunt cercetate critic, pentru eliminarea constructelor subiectiviste şi părtinitoare (“scriitorii mişcaţi de osebite poftele şi voile lor, unii într-un chip, alţii într-alt chip, tot aceia poveste o vorbesc. Adecăte că cel ce iubeşte pre unul, într-un chip scrie de dânsul, şi cel ce-l urăşte într-alt chip, şi de al său într-un chip şi de streini într-alt chip scrie”) şi spre limpezimea adevărului. “Basnele” interpolatorului lui Ureche îl oripilează, ca om de ştiinţă şi ca patriot, şi riposta lui, violentă, pare a viza şi sursele neinformatului intervenient: “Ci nu ştiu cu ce îndrăzneală şi cu ce neruşinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut”.

Tezele de căpătâi ale cărţii Stolnicului sunt propoziţiile majore ale umanismului românesc: originea romană a românilor ("nobleţea stirpei" este o idee la care stolnicul revine des); latinitatea limbii române; unitatea indisolubilă a românilor de pretutindeni (probată elocvent prin *origine de limbă*: "însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ci şi din Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sunt, şi moldovenii,şi toţi câţi şi într-altă parte se află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-a zis mai sus, iară tot unii sunt. Ce dară pe aceştia, cum zic, tot rumâni îi ţinem, că toţi aceştia dintr-o fântână au izvorât şi cură"); însemnătatea elementului autohton şi continuitatea structurilor dacice (întrucât, în opinia stolnicului Constantin Cantacuzino, populaţia romanizată nu a părăsit Dacia împreună cu armatele romane).

Stolnicul a scris o carte erudită, dar textul său este departe de a fi aglomerare nesfârşită de date şi de fapte. Gânduri limpezi, unite în sisteme ce pot purta numele de *filozofie a culturii* (stima sa pentru actul civilizatoriu şi pentru civilizaţia vechilor greci) şi de *filozofie a istoriei* (concretizată în acea concepţie a evoluţiei, a devenirii în istorie ("naşterea şi stricăciunea"): "Toate lucrările ce sânt în lume au şi aceste trei stepene dupră ce să fac, adecăte urcarea, starea şi pogorârea, au, cum le zic alţii: adăugarea, starea şi plecarea". Cartea Stolnicului nu este — de prisos să o mai spunem — o *cronică*. Locul marelui cărturar nu este printre *cronicari,* ci categoric alături de *istorici,* lângă un Dimitrie Cantemir, de pildă, într-o vecinătate la care aspiră cu justificate pretenţii. Scrierea sa se disociază vizibil de textele contemporanilor, sclipirea geniului şi capacitatea de a străbate spaţiile ample ale trecutului îl despart de alcătuitorii letopiseţelor, indivizi marcaţi oricum de o modestie doar incidental atenuată de aspiraţia spre gândul elevat. Dacă ar fi fost terminată (dacă, cu alte cuvinte, autorul ei, căruia cu greu îi găsim un egal printre contemporanii "munteni", s-ar fi putut sustrage agitaţiilor la a căror sursă se afla adesea), *Istoria Ţării Rumâneşti*, cu fraza ei alambicată, cu excursiile ei fastuoase şi parăzile de impresionantă erudiţie, ar fi închegat

o istorie spectaculoasă, fascinantă, ca mai toate producţiile Barocului, sub al cărui semn se desăvârşise, prin asimilări de mare profunzime, spiritul neliniştit al autorului ei.

Dan Horia MAZILU

[...] Deşi neterminată, şi, în afara "predosloviei" (limitată numai la opt capitole, dintre care ultimul despre huni), *Istoria Ţării Rumâneşti* este aşa cum specialiştii au subliniat-o, opera unui cărturar, cu multe, variate şi rare lecturi, dublat de un perfect logician, stăpân pe subtilităţile dialecticii şi străbătut, din când în cand, de puternice afluvii lirice, dictate fie de iubirea de adevăr, fie de înalte cugetări filozofice. Cronica stolnicului Constantin Cantacuzino este, neîndoios, opera unui erudit, aşa cum şi studiile de tinereţe îl meneau şi cum şi celelalte lucrări ale sale îl confirmă. Corespondenţa ce poartă cu contele Ludovic-Ferdinand de Marsigli, din Bologna, autorul acelui *Danubius pannonico-musycus*, 1726, în 6 vol. infolio, şi răspunsurile ce dă nedumeririlor lui, cronologia tabelară ce redactează şi mai cu seamă harţa Ţării Româneşti ce tipăreşte la seminarul din Padova, în 1700, în greceşte, de bună seamă în timpul când fiul său, Răducanu, studia la aceeaşi universitate din Padova, în grija ieromonahului Hrisant, viitorul patriarh al Ierusalimului, dimpreună cu care avea să plece la "celţi", adică la Paris, în anul 1700, toate acestea sunt lucrările unui erudit. Cunoscută numai în versiunea redusă, cu transpuneri în italieneşte, din *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, din 1718 a lui Del Chiaro, fostul secretar al lui Brâncoveanu, harta aceasta, după care Iorga mai tânjea în 1928, a fost descoperită, după aceea, la British Museum, aşa cum harta Moldovei a lui Cantemir fusese descoperită nu cu mult înainte la Paris. Harta aceasta a stolnicului s-a bucurat de o mare circulaţie printre învăţaţii timpului, şi pertinentul studiu ce i s-a consacrat (Constantin C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino, în Revista istorică,* XIII, 1943, fasc. I, pp. 1-27) şi în care se scot în lumină bogatele informaţii administrative, economice, miniere etc., ajunge la concluzia că harta stolnicu-

lui nu e numai “cea dintâi realizare cartografică a unui român privind ţara noastră“, dar chiar şi “un monument al genului”.

Fără să aibă căldura cuceritoare a predosloviilor lui Miron Costin, predoslovia cronicii lui Constantin Cantacuzino pleacă de la aceeaşi preocupare, constantă la toţi cronicarii, fie ei moldoveni sau munteni, de a descoperi mărturiile istorice despre fiinţa neamului nostru, şi exprimă acelaşi suspin şi aceeaşi tânguire în faţa lacunelor. Cei ce aduc o cât de slabă lumină în risipirea întunericului merită toate laudele, şi stolnicul, ca un desăvârşit discipol al lui Aristotel, ce-n *Metafizica* sa laudă pe filozofii bolnavi, chiar când n-au nimerit adevărul asupra fiinţelor, numai pentru că au dat altora pricină “de a cerca şi iscodi adevărul”, nu-şi cruţă elogiile, chiar din pragul predosloviei, cu umilinţă, dar şi cu fervoarea unei adevărate profesiuni de credinţă: “Că nici unul în lume nu iaste carele din sine numai să ştie şi nici unul nu au aflat nimic, până când nu au fost de altul învăţat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte nu au văzut, nu au auzit, au au cetit şi de nu ca acelea, asemene ca acelea, măcar cât de puţin” etc., etc. Din nefericire, ştirile despre obârşia neamului nostru sau despre neamurile câte au hălăduit înainte vreme la noi sau lipsesc, căci “le-au lăsat de s-au surpat în prăpastia uitării şi întru întunericul de veci au rămas”, sau sunt neîndestulatoare, precum ale letopiseţului muntean (“atâta iaste de netocmit, de încurcat şi de scurt”), sau sunt fanteziste (“Minciuni şi basne”), sau sunt contradictorii şi răuvoitoare, precum în binecunoscuta legendă a lui Flac, hatmanul Râmului şi a furilor săi din temniţă, pusă în circulaţie de adulatorii lui Ureche, Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul, căci unul a fătat pe celalalt, cum zice Miron Costin, şi împotriva cărora nu numai acesta (“Nici este şagă a scrie ocară veşnică unui neam, că scrisoarea este un lucru vecinic”) protestează, dar şi Cantemir şi Stolnicul, acela cu vehemenţă şi convocând, asemeni unui procuror, la scaunul de judecată, pe calomniator, acesta cu risipă de logică şi cu lux de argumente. Căci Stolnicul este în primul rând un scriitor de formaţie filozofică,

ce toate le cumpăneşte, le pătrunde, deci le înţelege şi, fireşte, le absolvă. Dacă unul şi altul dintre geografi greşeşte, fie despre cele mai aproape de ei, fie despre cele îndepărtate "Indii ale Răsăritului şi ale Apusului", lucrul i se pare foarte firesc, deoarece: "ei departe şezând de cele ce scriu, ce numai pen auz şi pe-ntrebări de cei ce umblă privind lumea (carii mult greşesc) aud şi scriu". Când Cloverie gheograful, vorbind de confiile Dachiei, greşeşte, Stolnicul îl acuză ca şi pe ceilalţi, care "n-au umblat să vază ei înşişi cele de care scriu", deoarece nici cu putinţă iaste cuivaş în lume să poată umbla toată lumea şi toate aşa pe amănuntul să le poată vedea şi şti, cât nici într-una, nici să greşească, nici să scază". În cele din urmă, şi dacă greşesc, cată să fim îngăduitori: "însă nici drept aceasta a-i huli detot trebuie, atât de mult ostenind şi trudind a scrie mult şi mai de toate, pentru folosul multora", mai ales că, şi aici creştinul trece înaintea omului de ştiinţă, sau filozofului "iar de greşesc, ca nişte oameni greşesc, şi noi greşim toţi ca dânşii, dentru lut fiind zidiţi toţi". Desigur, sunt şi cazuri când erorile vin din alte pricini, dictate oarecum de afecţiuni sau resentimente, ceea ce se observă, cu osebire, în "istoriile politice" pe care scriitorii mişcaţi de osebite poftele şi voile lor, unii într-un chip, alţii-ntr-alt chip tot acea poveste o vorbesc". Sau, mai explicit, şi ca de la un veritabil diagnostician al subiectivismului istoric: "Adecăte că cel ce iubeşte pre unul într-un chip scrie de dânsul, şi pe cel ce-l urăşte, într-alt chip; şi de al său într-un chip şi de streini într-alt chip scrie; şi cel ce iaste mânios într-un chip întinde condeiul, şi cel ce nu, într-alt chip îl opreşte; şi alte multe ca acestea sunt pricini, de nu toţi un feliu scriu adevărul. *Unde şi unde ca acela să se afle aşa drept şi de obşte bun, ca toate, într-o cumpănă pe ce va cunoaşte să le mărturisească şi să le scrie, lumii întru negreşită ştiinţă şi adevăr lucrurile să le lase.*" (Subl. ns.)

Trec peste nenumăratele digresiuni, căci învăţat cum e şi neobosit să "istorească" despre toate câte ştie, Stolnicul e muncit de un adevărat demon al digresiunilor, în faţa cărora nu rezistă chiar când proclamă, cu solemnitate, că lasă cititorului grija să deschidă cărţile şi

să se documenteze, şi mă opresc o secundă, la o anume trăsătură lirică, mai prejos, poate, de lirismul unui Miron Costin, dar, oricum, semnificativ. E un lirism altoit în tulpina biblică, din care ar merita citată intâi frumoasa apostrofă la adresa împăraţilor tirani ("fiară nedumesticite şi mânioasă", "aspide", "vasilisci otrăviţi şi veninaţi" etc., etc.) de după Traian, de pildă Caie Caligula, din care Albert Camus a făcut un monstru precât de enigmatic, pe atât de seducător (şi mă gândesc ce creaţie extraordinară trebuie să fi fost jucat de lunatecul Gérard Philippe!), Domoţie, Neron, Dometian, Diocleţian şi alţi şi de care "şi până astăzi unde şi unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri şi veninaţi balauri, stârpituri şi terata, fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc". Şi, după aceea, pentru că reia una din temele lirismului universal, atât de frecvent şi-n literatura noastră şi căruia Ramiro Ortiz i-a consacrat unul din doctele sale studii, motivul "*fortunei labilis*" sau al "panoramei deşertăciunilor, care a văzut atâtea monarhii, groaznice şi puternice (care) s-au pierdut şi-n cenuşa lor arzând s-au îngropat": "Aşa dară şi în cele politice pricepem şi cunoaştem că nu-s stătătoare nici unele; ce şi avuţii se pierd, şi domnii să strică, şi împăraţii să mută şi să strămută; şi toate ca acestea unii pierzând, alţii găsind, de la unii fugind, la alţii revenind orbul noroc, cum îi zic şi-l zugrăvesc. Şi iarăşi una stricându-se şi perind, alta făcându-se şi crescând, precum cetim şi semnele aieve, vedem toate şi cunoaştem, de când iaste lumea câte domnii şi crăii, câte monarhii au fost, care din mici începături şi necunoscute, la câtă mânie şi putere au venit şi apoi dintr-atâta de mari, la câtă micşorare şi la câtă surpare au sosit, cât unele nice să mai ştiu, nici să mai pomenesc."

Concepţia istorică a stolnicului Constantin Cantacuzino este, cum bine s-a remarcat, una dintre cele mai moderne. Dacă vremile ar fi fost altele, fără atâtea "răstimpuri", şi şi-ar fi putut duce, aşa cum şi titlul anunţă ("...până şi în vremile de acum cum s-a tras şi stă"), până la sfârşit povestirea , toate acele izvoare, cântece bătrâneşti, hrisoave domneşti, particulare sau mănăstireşti etc. (cu toate că se

îndoieşte să poată cineva “şedea toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu şi cum scriu”), de care pomeneşte ar fi fost de bună seamă puse la contribuţie. Însă, chiar şi în limitele ei exigul, *Istoria Ţării Rumâneşti* ajunge să pună în lumină un cronicar dintre cei mai învăţaţi, un scriitor dintre cei mai interesanţi, mai aproape de Cantemir, prin întocmirea savantă a expresiei, decât de colegul său Radu Popescu, şi, fără doar şi poate, un patriot dintre cei mai luminaţi, pe cât de convins de adevăruri, astăzi curente, despre impuritatea raselor omeneşti (“că nici un rod osebit de oameni în veci nu poate rămânea în lume, nici feliurile limbilor în mii de ani tot acelea neschimbate şi nenumărate sta. Că nimic supt soare iaste stătătoriu, ci toate câte sunt în curgere şi în mutare sunt zidite...”), tot pe atât de hotărât, de fanatic, am spune, când este să afirme principiul unităţii noastre etnice, precum în următorul crâmpei, pe care nu preget să-l desprind, cu preţioasa lui montură, ca pe un rubin dintre cele mai încinse, din opera unuia dintre istoricii care l-au editat de timpuriu, l-au înţeles, cu scăderile, dar şi cu înaltele lui însuşiri, şi l-au iubit cât mai mult (N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, II, ed. a II-a, 1928, p. 200): “Căci a scris vreun scriitor român înainte de regenerarea ardeleană în secolul al XVIII-lea într-o formă mai energică adevăruri mai înălţătoare decât acestea: «Valahii, cum le zic ei, iar noi românii, suntem adevăraţi români în credinţă, şi în bărbăţie, din care Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut, şi apoi şi celalalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora sământă să trag până astăzi rumânii aceştia. Însă rumânii să înţeleg, nu numai ceştia de aici, cât şi cei din Ardeal, cari, încă şi mai neaoşi sunt, şi moldovenii şi toţi câţi şi într-altă parte să află şi au această limbă... Că toţi aceştia dintr-o fântână au izvorât şi cură»”

PERPESSICIUS